

ГТАМР 17.07.31

АМАНТАЙ ӨТЕГЕНОВ ПОЭЗИЯСЫНЫҢ КӨРКЕМДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

М.Р. БАЛТЫМОВА^[0000-0002-2758-8436], **М.С. ВАЛИХАН**^{[0000-0001-8839-3870]*}

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан

*e-mail: meru_98_20@mail.ru

Андатпа. Мақалада қазақ ақындық өнерінде өз орны айқындалған көрнекті ақын Амантай Өтегенов поэзиясының көркемдік ерекшеліктері талданған. Әр ақын өз туындылары арқылы әдебиетте тәлім-тәрбиелік және эстетикалық мән дарытуға, қоғам бейнесін танытуға үлесін қосады. Әдебиетімізде өзіндік орнымен ерекшеленетін ақын өлеңдерінде көбіне ақын бейнесі, қоғамдық мәселелер, өмір шындығы көрсетіледі. Ақын өлеңдерінің идеялық-тақырыптық өзгешелігі, жазу стилі қаламгердің өзіндік даралығын айқындайды. Туындыларына ұлттық құндылықтарды, елі мен жерін, тарихын арқау еткен ақынның көркемдік қолтаңбасы танылады. Қаламгер поэзиясында жиі ұшырасатын туған жер тақырыбы нақты мысалдармен зерделеніп, философиялық ойлары мақалада сараланған. Ақын қазақ қоғамындағы өзекті мәселелерді қозғай отыра, адами қатынастар жайлы тереңдей толғанады. Оның өлеңдеріндегі әлеуметтік, моральдық мәселелер – бүгінгі қазақ қоғамындағы ең өзекті тақырыптар. Ақын өз туындыларында адам өмірін, замандастарының мінезін, іс-әрекетін, кескін-келбетін бейнелеп, заманның бейнесін ашып көрсеткен. Ақынның өлеңдерін психологиялық тұрғыдан қарастыру, ішкі жан дүниесін, өмір шындығын берудегі көркемдік тәсілдерін талдау мақаланың негізгі мақсаты болып табылады. Өлеңдері орыс тілінде жазылғанымен, ақын туындыларының басты тақырыбы – ұлттық құндылықтарды сақтау, туған жерінің табиғатын суреттеу, ел мен жер жағдайын саралау. Бұл ретте ақын қолтаңбасының шеберлігі, көркемдік ерекшелігі, әсерлі сипаттаулары талданады.

Түйін сөздер: поэзия, өмір шындығы, қоғам, ұлттық құндылық, әдебиет, дүниетаным, көркемдік шеберлік.

Әр ақын өз өлеңдерінде замандас бейнесін танытуға, тәлім-тәрбиелік және эстетикалық мән дарытуға, таным көкжиегін кеңейтуге айрықша мол үлес қосады. Өзіндік қолтаңбасы бар Амантай Өтегенов «Нағыз ақын» деген атаққа лайық ақындардың бірі. Амантай қазақ әдебиетіндегі феноменальды көрініс болып қалады. Ол тек ақын ғана емес, сонымен бірге белгілі аудармашы. Амантай Өтегенов Абай Құнанбайұлы, Махамбет Өтемісов, Фариза Оңғарсынова, Қадір Мырза Әлі, Әбіш Кекілбаев, Әбдіжәміл Нұрпейсов, Тахауи Ахтановтың шығармаларын орыс тілінде сөйлетті.

Амантай Өтегенов – орыс тілінде жазатын қазақ ақыны. Өлеңдері орыс тілінде жазылғанымен, бүкіл бояуы, болмысы, табиғаты – қазақтың болмысы. Әрбір өлеңінен қазақлық пен даланың иісі аңқып тұрады. Оның кез келген өлеңінде қазақы бояу бар. Соның ішінде Амантай Өтегеновтің «Наурыз», «Казахи», «Бескунак», «Айтыс» секілді өлеңдерін

ерекше атап өтсек болады. Жұматай Жақыпбаевтың Олжас Сүлейменовке арнаған «Аға» өлеңінде оның өлеңдері орыс тілінде жазғанымен, бүкіл болмысы «қазақтікі» деген образға әкеледі.

Қасокқа әкеп береді балық пен суын,

Іле өзені Қытайдан басталғанымен.

Ағам да сондай.

Алысты жақынға балап,

Қақтырған біздің намыс пен ақылға қанат [1, 58-б.].

Амантайдың өлеңдері сол секілді қанша орыс тілінде жазылса да, өзіміздің қазақтың қоғамын, жерін, тарихын береді, қазақы болмыс көрініс береді.

Академик З.Ахметов «Поэзия шыңы – даналық» еңбегінде поэзия жайында сөз етеді: «Поэзия – сөз өнері. Әдебиеттегі көркемдік шеберліктің теңдесі жоқ озық үлгісі. Оның үстіне поэзияның аса маңызды әлеуметтік, қоғамдық құбылыстарды бейнелеп көрсете алатын зор мүмкіншілігі бар. Ол – айналамыздағы дүниені, өмірді танып – білудің күшті құралы, біздің қоғамдық ой-санамыздың, көркемдік, эстетикалық сезіміміздің үлкен өнімді саласы. Сондықтан поэзиядағы сөз суреттілігі, бейнелілігі өмір шындығынан нәр алып, соған тікелей жалғас туады. Сөз қолдану шеберлігі, көркемдік шеберлік дегеніміз – өмір құбылыстарын танып-білу, ұғып-түсіну. Қабілетімен, көркем ой-сезім қуаттылығымен терең тамырласып, қабысып жатады» [2, 11-б.]. Ақын Амантай Өтегеновтің поэзиясынан көркемдік шеберлікті, қоғамдық ой-сананы, ұлттық құндылықты, ақынның дүниетанымын көре аламыз. Амантайдың ақындық бейнесі өз өлеңдерінде көркем түрде көрініс табады. Ол өзін осы киелі әдеби әлемнің бір бөл шегі ретінде санайды. Яғни қатардағы жай қаламгердің бірі емес, даңқты жолдың жалғасы ретінде сезінеді. Оның әдеби ортада елеулі болуының өзі де ақынның өзіне деген сый-құрметі мен табиғат берген дарынына деген шын ықыласы. Ол өзін аса мақтап, асқақтап та кетпейді, алайда лайықты ізбасары болғысы келеді. Мәселен, ақынның мына өлең жолдарына қарайтын болсақ, ақын бейнесіне куә боламыз:

Пусть живут со мной,

напомяная,

Что я – песчинка по сравнению

с Абам,

И пусть помогут мне в моем стремленьи

Стать мне ну хотя бы

половинкою Абая [3].

Амантай Өтегенов поэзиясының бастауы Абай туындыларынан алынғандығы көрініс береді. Әдебиет әлемінде Амантайдың орыс тілінде жазатындығына қарап сынаушылар да бар. Алайда, осы үзіндіден оның төл әдебиеттен сусындап өскен тел бала екені аңғарылады. «Песня потомка» өлеңіндегі мына жолдарға назар салатын болсақ:

Скажи, земля, ты помнишь Махамбета?

Молчит река. И степь молчит веками,

Храня в себе гортанные ураны.

Вношу в блокнот, склоняюсь над мрачным камнем,

Загадку с первым словом из Корана [3, 53-б.], - деп, ақын ұлы дала тарихын қозғайды.

Ол осынау мылқау жатқан даланың ұрпаққа айтқысы келген мұң-зарын өзінің жыры арқылы жеткізгісі келеді. Амантайдың лирикалық поэзиясы қандай көркем болса, оның азаматтық лирикасы да соншалықты жоғары деңгейде. Бір қызығы, ол өзін кейде қазақ әдебиетінің аясынан да тыс тұлға ретінде көрсетеді. Және бір айта кететін жайт, өзін солармен тең құрбыдай сезінеді. «Наследник» өлеңіндегі мына жолдарда:

И глубинная мудрость Абая,

И тончайшая грусть Навои,

И Есенина песнь голубая,

И улыбка Джоконды – мои , - дейді де, әрі қарай былай деп жалғастырады:

Все, что сделал и выдумал Ното

Sapiens, унаследовал я....

А к наследию этому что-то

Я обязан прибавить свое [3, 65-б.].

Ақын шығармашылығында өмір суреттері, адами қатынастар, қоғам бейнесі ерекше көрініс табады. Саналы ғұмырын журналистік қызметке арнаған ақынның адамдар арасындағы сезім, адалдық, сатқындық, т.с.с. қасиеттерді символдар арқылы жеткізуі суреткерлік шеберлігін көрсетеді. Амантай Өтегенов өзінің досы Мейірхан Ақдәулетұлына арнаған өлеңінде:

Как мало овец в степи осталось,

как много развелись волков.

Нам осень человечества досталось,

Не мы мельчаем,

мир теперь таков...

Замана көрінісін ақынның дәл осылай суреттеуі шынайы және нағыз уақытында қойылған «диагноз» деуге болады. З.Қабдоловтың: «Шын мәніндегі көркем сөз ұсталары қашан да болсын, өз өнер туындысына айналдырып отырған өмір шындығын бетінен қарпымай, тереңнен қамтиды; жалаң алмайды: ішкі қыртыстарымен қоса, қопара көрсетеді; қолдан бояп, жасандылыққа апармайды, өз түр-түсімен табиғи қалпында кескіндейді», - деген пікірінің ақиқаттығын А.Өтегеновтің өлеңі дәлелдей түсті [4, 213-б.]. Иесіз қалған қоғам, ақылшысы жоқ тобыр, бас-көзсіз, бағдарсыз қалып адасқан адамдар. Заманның суық уақытында талан-таражға түскен ұлт мұрасы, руханияты, ділі – осының бәрінің ақын көңіліне тастай батқаны көрінеді. Өлең жолында «бізге адамзаттың күзі бұйырыпты» деген эпитеттің өзінде де үлкен символдық белгі жатыр. Абайдың «Күз» немесе «Қараша, желтоқсан мен сол бір екі ай» секілді өлеңдерінде адамдар халін суреттеуіне ұқсап кетеді. Ақын айтқандай, мүмкін біз де ұсақталып бара жатқан шығармыз. Адамзат та, қазақтар да...

Құлағының түбін жарып бара жатса адам зарын естімейтін, көз алдындағы сұмдықтар көрмегендей көз жұма беруге еті үйренген мынау тасбауыр қоғам мен адамдардың ішкі жан дүниесін көргенде кейде іштей күйінесін. Сол кезде Мұқағали секілді ақ қайыңмен сырласып кеткің келеді. Ал ақын Амантай болса өзінің осы жалғыздығын, меңіреу қоғамның бейнесін «Забор» өлеңінде былайша келтіреді:

Стоял я долго

У забора.

В воротах на глухом

Запоре,

Стучал.

Кричал.

Мне не открыли.

А за забором

Люди были.

Но мне ответил

Только пес [3, 36-б.], - дейді ақын. Осының өзінде бәрі түсінікті, бәрі ұғынықты. Тек үнсіз ғана келісесің.

Оның өлеңіндегі «туған жер», «дала» бейнесі қазақ поэзиясындағыдай пафосқа толы емес. Ол кейде туған даласын жақсы көреді, кейде жек көреді. Кейде мүлде тастап кеткісі келеді, кейде өбіп құшқысы келеді. Алайда оның осы далаға деген махаббаты шынайы, әрі шексіз. Және ол одан тым қашық та емес, жан-дүниесіне еніп кеткен. Ақын өлеңдерін оқып

отырған кезде сол даланың перзенті екендігінді және соны сезіне отырып оқысың. Ақынның бір ғана дала өлеңіндегі жолдарды оқи отырып, Мұқағалидың «көр болса да болса екен қазақ жері, Қазақ жері болғасын – Атамекен» дейтін жолдары еске түседі. Ақынның мына өлеңінде:

Был в тебе разочарован,
Степь, Тебя я разлюбил,
Стал к тебе я равнодушен,
Не люблю тебя теперь,
Долго по свету скитался,
Пережил немало бед...

Разлюбить тебя пытался, – дейді де, алайда одан артық мекен жоқтығын, шексіз махаббатын:

«Но к тебе вернулся снова,
Без тебя я жалким был.
... Но сыскать не мог я лучше,
Равных не нашел тебе.
... Разлюбить тебя пытался –

Равных не нашел тебе [5, 77-б.], - деп жеткізеді. Оқырман да ақынмен қосыла дәл осы күйді бастан кешіреді. Олжас Сүлейменов өлеңдеріндегі дала көрінісі қалайша көркем болса, Амантай Өтегенов өлеңдеріндегі дала көрінісі де сонша асқақ

Чти предков.
Уважай себя.
Служи за честь,
А не за плату.
И свою родину любя,
Будь воином и азаматом [5, 9-б.].

Бұл ақынның өз ұлына арнаған «Сыну» атты өлеңінен үзінді. Жай ғана өз перзентіне емес, осы халықтың барша баласы арнаған үндеу сынды. Біз қарастырған ақын поэзиясының кейбір тұстары осы. Орысша жазса да, өлеңінен ұлттық құндылықтар көрініс беретін ақын мұрасы уақыт өткен сайын жаңа қырынан ашыла бермек.

Әдебиеттің құндылығы – оның көркемдігінде. Әдебиеттегі өмір – қаламгердің ой-қиялына салынып, ой сүзгісінен екшеліп шыққан көркемдік әлемі. Осы көркемдік әлемнің өзіне тән «тұрғындары», яғни көркем бейнелері, кейіпкерлер әлемі болады. Адамның ішкі ой мен сезім қайшылықтарынан туындайтын сыртқы құбылыстарға ерекше ден қойып, сана

ағымына бойлаған ақын өз шығармаларында алуан түрлі көркемдік эксперименттерге барады. Осы әдіс-тәсілдер арқылы ол қайталанбас көркемдік әлемін жасайды, шығарма идеясын да нақты жеткізеді және көркемдей түседі. Бұл ретте ақын Ә.Нілібаев: «Поэзия – қасиетті ұғым. Поэзия – адманың ішкі сезімінің тіл жетпес тылсымында жатқан әсем әлемі. Поэзия – адамның ішкі ішегінің қырындысы. Поэзия – жеке адамның ешкімге айтпас құпия қастерлі ішкі сыры. Сонымен бірге поэзия – әлемдік ұғым. Поэзия тек қана ішкі сезім емес. Поэзия – адам жанының алаулаған алтын жалыны. Поэзия – адам жанының жыршысы. Поэзия – тарихтан да, тіпті философиядан да жоғары екенін бағзы заманнан-ақ ұлы Аристотель айтып берген ғой. Поэзия – әлемнің жыршысы. Поэзия – субстанция. Поэзия – ақылдың айнасы. Поэзия – халық мұңы, өнердің шыңы», - деп көрсетеді [6].

Поэзияда ерекше көркемдік қолтаңбасымен танылып қалыптасқан көрнекті қаламгер Амантай Өтегеновтің өлеңдері әдебиетімізді байытып, тереңдете түсті. Оның қаламынан туған өлеңдеріне арқау болған әлеуметтік, моральдық мәселелері – бүгінгі қазақ қоғамындағы ең өзекті тақырыптар. Оның өзіндік стилі, көркемдік ерекшеліктері ерекше әсер қалдырады. Ақын өз өлеңдерінде ұлттық құндылықтар мен адамгершілік мәселелерін ұлттық бояулармен, ұлттық концептілермен көркем жеткізе білген. Амантай Өтегенов шығармалары өзіндік философияға құрылып, қазақы болмыспен өрілген.

Әдебиеттер тізімі

1. Жақыпбаев Ж. Кенежирен: Өлеңдер/ Құраст. Б.С.Қошым-Ноғай. – Алматы: «Раритет», 2005. – 288 б.
2. Ахметов З. Поэзия шыңы – даналық. – Астана: «Фолиант», 2002. – 408 б.
3. Утегенов А. Мост через остров. Сборник стихов, сонетов, газелей. – Ақтобе, 1999. – 226 с.
4. Қабдолов З. Таңдамалы шығармалары. Т. 2. – Алматы, 1983. – 456 б.
5. Утегенов А. Дом из запятых. Сборник стихов, сонетов, газелей. – Ақтобе. 2007– 413 с.
6. Нілібаев Ә. Поэзия және философия // Жас қазақ. – 2010. – 6 тамыз.

References

1. Zhakyrbayev Zh. Kenezhiren: Olender/Qyrast. B.S.Qoshym-Nogai. – Almaty: «Raritet», 2005. – 288 p. [in Kazakh.]
2. Akhmetov Z. Poezia shyny – danalyq. – Astana: «Foliant», 2002. - 408 p. [in Kaz.]

3. Utegenov A. Most cherez ostrov. Sbornik stikhov, sonnetov, gazelei. – Aktobe, 1999. – 226 p. [in Rus.]
4. Kabdolov Z. Tandamaly shygarmalary. T.2. – Almaty, 1983. - 456 p. [in Kaz.]
5. Utegenov A. Dom iz zapyatykh. Sbornik stikhov, sonnetov, gazelei. – Aktobe. 2007 - 413 p. [in Rus.]
6. Nilibaev A. Poezia zhane philosophia // Zhas Kazakh. – 2010. – 6 тамыз. [in Kaz.]

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПОЭЗИИ АМАНТАЯ УТЕГЕНОВА

М.Р. БАЛТЫМОВА, М.С. ВАЛИХАН*

Актыбинский региональный университет им. К. Жубанова, Актобе, Казахстан

*e-mail: meru_98_20@mail.ru

Аннотация. В статье проанализированы художественные особенности поэзии известного поэта Амантая Утегенова, определившего свое место в казахском поэтическом искусстве. Каждый поэт через свои произведения вносит свой вклад в воспитание, развитию в литературе воспитательного и эстетического смысла, в представление образа общества. В стихах поэта, отличающихся своим местом в литературе, часто отражается образ поэта, общественные проблемы, реалии жизни. Поэзия, стиль письма подчеркивают индивидуальность писателя. В его произведениях признается художественный почерк поэта, вобравшего в себя национальные ценности, страну и землю, историю. Тема родного края, часто встречающаяся в поэзии писателя, изучается на конкретных примерах, философские мысли анализируются в статье. Поэт углубляется в человеческие отношения, затрагивая актуальные вопросы казахского общества. Социальные и моральные проблемы, пронизанные в его стихах – одно из самых значимых тем в современном казахском обществе. В своих произведениях поэт отразил человеческую жизнь, поступки, характер и облик современников, раскрыл образ времени. Психологическое осмысление стихотворений поэта, анализ художественных приемов передачи внутреннего мира, реалий жизни являются основной целью статьи. Несмотря на то, что стихи написаны на русском языке, главная тема произведений поэта – сохранение национальных ценностей, описание природы родного края, анализ состояния страны и земли. Анализируются мастерство, художественная самобытность, впечатляющие описания в произведениях поэта.

Ключевые слова: поэзия, реалии жизни, общество, национальные ценности, литература, мировоззрение, художественное мастерство.

ARTISTIC FEATURES OF AMANTAY UTEGENOV 'S POETRY

M.R. BALTYSOVA, M.S. VALIKHAN*

K.Zhubanov Aktobe Regional State University, Aktobe, Kazakhstan

*e-mail: meru_98_20@mail.ru

Abstract. The article analyzes the artistic features of the poetry of the famous poet Amantay Utegenov, who determined his place in the Kazakh poetic art. Each poet, through his works, contributes to education, the development of educational and aesthetic meaning in literature, and the representation of the image of society. The poet's poems, distinguished by their place in literature, often reflect the poet's image, social problems, and the realities of life. Poetry, writing style emphasize the individuality of the writer. His works recognize the artistic handwriting of the poet, who absorbed national values, country and land, history. The theme of the native land, often found in the writer's poetry, is studied by concrete examples, philosophical thoughts are analyzed in the article. The poet delves into human relations, touching on topical issues of Kazakh society. The social and moral problems permeated in his poems are one of the most significant topics in modern Kazakh society. In his works, the poet reflected human life, actions, character and appearance of contemporaries, revealed the image of time. The psychological understanding of the poet's poems, the analysis of artistic techniques for transmitting the inner world, the realities of life are the main purpose of the article. Despite the fact that the poems are written in Russian, the main theme of the poet's works is the preservation of national values, a description of the nature of his native land, an analysis of the state of the country and the earth. The author analyzes the skill, artistic identity, impressive descriptions in the works of the poet.

Key words: poetry, realities of life, society, national values, literature, worldview, artistic skill.